

Марія ШУМСЬКА

аспірантка ЛНАМ

ВІТРАЖІ В АРХІТЕКТУРНОМУ СЕРЕДОВИЩІ МІСТ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ У ПЕРШІЙ ТРЕТИНІ ХХ СТ. (ДО ІСТОРИОГРАФІЇ ПИТАННЯ)

***Анотація.** Стаття висвітлює етапи розвитку наукової думки з проблем функціонування, збереження та реставрації вітражів житлових і адміністративних споруд міст Західної України у першій третині ХХ ст. У ній аналізуються праці українських і польських учених, окреслені питання, що не були науково опрацьовані. Обґрунтовано актуальність досліджень за цими напрямками.*

***Ключові слова:** діяльність вітражних фірм, сецесійна естетика, світський вітраж, реставрація вітражів.*

Яскравий феномен східногалицького світського вітража першої третини ХХ ст. привертав увагу багатьох дослідників. Неможливо було його оминати в загальних працях з історії мистецтва модерну й арт-деко, огляді архітектурного спадку періоду будівельного буму на початку ХХ ст., вивченні естетичних проблем простору й світла в міському середовищі. Польські, австрійські та українські науковці зверталися до вітражів ще в межах цього періоду. У роботах М. Драгана [1], М. Голубця [2], Р. Лісовського [3] висвітлено місце вітражного оздоблення житлових і адміністративних споруд у мистецтві сецесії на Українських теренах. Акцентовано увагу на художньо-стилістичних особливостях низки пам'яток. Простежено стилістичну еволюцію образної мови пам'яток вітражного мистецтва першої третини ХХ ст. З великою точністю подано опис подій безпосередньо того часу в літературі початку ХХ ст., що безумовно становить значно більшу цінність для дослідника, аніж наукові розвідки пізнішого періоду. До них належать роботи іноземних авторів, таких як Йозефа Людвіга Фішера [4], К. Зімметена [5] та ін.

До загальних праць, у яких було приділено увагу художнім заскленням споруд заходу України, належать і досліджен-

ня другої половини ХХ ст. В. Вуйцика і Р. Липки [6], В. Овсійчука [7]. Завдяки численним їхнім дослідженням можна вибудувати цілісну картину розвитку мистецьких процесів і становленню міст Галичини, сформувати схему розбудови архітектурних ансамблів, впливи тих чи інших факторів на їхнє становлення, а також, завдяки архівним довідкам, які провели ці автори, можна уявити те, що не збереглося до наших днів. Саме завдяки їх науковим напрацюванням вимальовується цілісна картина формування і протікання мистецьких процесів кінця ХІХ — початку ХХ ст., стає можливим їх аналіз. Порушено проблему становлення стилів і специфіку їхніх проявів у різних сферах художньої творчості, зокрема розвиток стилю в архітектурі, станковому та декоративно-ужитковому мистецтвах. Автори розглядають різні течії образотворчого мистецтва, які передували модерну, та їхній взаємозв'язок. Вони не намагаються показати весь процес еволюції, подаючи натомість численні джерела становлення. Дослідники аналізують відмінності в підходах відомих художників і архітекторів до вирішення питання синтезу стилів, висвітлюють позиції прихильників і противників революційного підходу нового покоління митців і консервативно налаштованих прихильників принципів стриманості.

Ці розвідки продовжив на початку ХХІ ст. Ю. Бірюльов [8], дослідження якого є однією з перших наукових робіт, що дала тверде підґрунтя для нашої праці. У книзі подається історико-художня характеристика львівського мистецтва періоду сецесії, розкривається своєрідність цього важливого явища в українській мистецькій спадщині, розглядаються особливості взаємодії просторових мистецтв. На основі аналізу творів архітектури, образотворчого та прикладного мистецтва досліджуються виражальні засоби образно-пластичної системи сецесії.

Автор намагався розкрити закономірності й особливості формування та розвитку львівської сецесії в її національних варіантах, показати, як соціокультурний "клімат" епохи кінця ХІХ — початку ХХ ст., конкретна художня ситуація того часу сприяли генезису сецесії. Цим темам присвячений перший розділ. У наступному розглядається сецесійна архітектура — мис-

тецтво, яке неодноразово брало на себе стилетворчу функцію.

Автор дуже докладно та ґрунтовно описує особливості культурно-мистецьких процесів, які заклали фундамент одного з напрямків модерну, умовно названого львівською сецесією. Можна простежити ті фактори, які впливали на процес містобудування, а також, як наслідок, вплив цих процесів на розвиток і процвітання тих чи інших напрямків у станковому, монументальному та декоративно-прикладному мистецтвах. Саме на гребені цієї хвилі, з поширенням сецесії вітражництво й отримало новий поштовх до популярності та почало завойовувати нові сфери застосування. Вітражі перестали бути лише елементом декору сакральних споруд, розширивши спектр їхнього застосування. Вони з надзвичайною швидкістю заповнили житлові та адміністративні будівлі. Опираючись на факти, подані Ю. Бірюльовим, можна відстежити співпрацю художників, архітекторів, вітражистів і митців інших напрямків, що дозволяє створити цілісну ситуацію в мистецькому житті Львова.

Окремої уваги заслуговують праці О. Ноги [9], здебільшого присвячені мистецьким процесам, але є й видання, що стосуються дослідження творчості конкретних особистостей. Так, наприклад, дослідження робіт І. Левинського і його співпраці з художниками, архітекторами, вітражистами. Адже бюро Левинського проектувало чи перепроєктовувало надзвичайно багато споруд по всій території Галичини, в архітектурних проектах відразу передбачалися вітражі. А отже, можна простежити співпрацю багатьох архітекторів, митців, фірм і майстерень, у випадку незбереження сигнатури з великою ймовірністю визначити авторство кожного об'єкта. Не слід оминати той факт, що і при самому бюро І. Левинського існувала вітражна майстерня, детальні дослідження діяльності якої можна почерпнути з наукових праць О. Ноги.

Результати широкого дослідження пам'яток вітражних засклень кінця ХІХ — початку ХХ ст. презентує наукова робота Р. Грималюк, яка була першим кроком до дослідження вітражної спадщини Львова і виділила вітраж в окрему галузь дослідження. Наша наукова робота є прямим продовженням дослі-

джень Р. Грималюк, орієнтованим на вужчий об'єкт, проте з розширенням територіальних меж до регіону Західної України — а саме вітражів у житлових і адміністративних будівлях. На основі її наукової роботи було видано монографію [10], яка стала першим найповнішим зібранням інформаційного та ілюстративного матеріалу про вітраж і дотичні до нього проблеми.

У монографії комплексно висвітлено історію розвитку вітражництва у західному регіоні України, встановлені його генетичні зв'язки з розвитком вітражного мистецтва у Східній та Західній Європі, відтворено технології виготовлення вітражного скла та вітражів, представлено розгорнуту картину еволюції цього виду мистецтва в краї. Особливу увагу приділено розкриттю художніх особливостей кожної окремої пам'ятки та синтетичному трактуванню її функціонування в архітектурно-просторовому середовищі міста. У науковий обіг введено фактичний матеріал, дано атрибуцію значної частини вітражних засклень кам'яниць Львова.

Окремим розділом авторка подає перелік творчої спадщини Петра Холодного разом з аналітичним оглядом його вітражних полотен, їхнім місцем і значенням у цілісній картині сприйняття розвитку вітражного мистецтва у Львові, співпраці львівських майстрів з добре відомими іноземними закладами, які спеціалізувалися на виготовленні кольорових засклень.

Цінним інформаційним джерелом є також численні статті Р. Грималюк у різних культурно-наукових виданнях, а також доповіді на конференціях [11].

Польський науковець Д. Чапчинська-Клещинська — визнаний експерт з питань діяльності Краківського закладу вітражів і мозаїки. Саме вона упорядкувала приватний архів цього закладу, здійснила огляд усієї історії його функціонування, характеру замовлень та обсягу продуктованих вітражних творів. Результатом цієї копійної праці були численні статті та кілька монографій. Д. Чапчинська-Клещинська є одним із співорганізаторів міжнародних конференцій на теми, пов'язані з вітражництвом кінця ХІХ — ХХ ст. [12]. Дослідження сецесійних вітражів, інсталюваних у кам'яницях Кракова на межі ХІХ та ХХ ст., виконала польська дослідниця, автор числен-

них доповідей та статей, К. Павловська. За результатами її наукових розвідок було видано монографію.

Цінним джерелом інформації в галузі дослідження та реставрації середньовічних вітражів є наукові роботи П. Карашкевича [13]. Автор опублікував низку праць, пов'язаних з матеріалами та технікою виготовлення давніх вітражів, де розглянуто види можливих пошкоджень, яких зазнавали вітражні твори внаслідок некоректної експлуатації, несприятливої дії природних чинників або свідомого руйнування. Запропоновано сучасні методи реставрації середньовічних вітражних полотен.

Особливе значення для розкриття теми дослідження вітражного мистецтва вказаного періоду мають наукові праці інших польських дослідників. У цьому контексті слід звернути увагу на наукові доробки К. Павловської, С. Олещука, І. Контни, Е. Гавєської-Пророк та ін.

Останньою спробою висвітлення становлення художніх особливостей та реставрації вітражів обраного нами періоду є дисертація І. Гах [14]. Як зазначає авторка, "... у дослідженні зацікавлено увагу на аналізі галицького храмового вітражу кін. ХІХ — поч. ХХ ст. на порівняльній характеристиці вітражних вікон у сакаральних спорудах західної та східної християнських традицій ...". У її роботі окремими підрозділами подано історію та огляд конкретних об'єктів, для яких було виготовлено вітражі відомих фірм — Заклад вітражів і мозаїки С.Г. Желенського, фірма Мейєра з Мюнхена, Тіроль Глясмалерай з Інсбрука та ін., а також факти співпраці цих закладів з українськими майстрами та художниками. Слід зазначити, що пропонується інформація подекуди є доволі поверхневою і недостатньо широко висвітлює ті чи інші окреслені теми. До напрацювань І. Гах належать також чимало наукових статей [15].

Підґрунтям і найбільш достовірним джерелом інформації для нас є тогочасні часописи, каталоги [16], випущені і самими майстернями у вигляді рекламних проспектів, і загальні каталоги "крайових вистав", мистецькі та наукові видання, збірки тогочасних фотографій, архівні акти та проекти будівель, а також відзнаки, грамоти, афіші, різноманітні офіційні і неофіційні документи, численні матеріали, датовані кінцем ХІХ ст. — першою третинною ХХ ст.

Цінним і незамінним у контексті нашого дослідження джерелом інформаційного та ілюстративного матеріалу є документація архіву Закладу вітражів і мозаїки С.Г. Желенського [17]. Там можна знайти проектні картони вітражів, які так і не було втілено в матеріалі, або ж вони були повністю знищені під час війни. Цей архів досі недостатньо впорядкований, але інформація документів з нього дуже цінна й повно розкриває історію діяльності закладу, особливості його продукції.

Одним з найпопулярніших видань у той час була польськомовна газета “Czas”, де зустрічається значна кількість статей, у яких зазначалося про початок тендеру на реалізацію того чи іншого проекту та його результати, статті про виготовлення окремих вітражів разом з відгуками про них, а також рекламні оголошення, з яких можна дізнатися про міру насичення ринку попитом та асортимент пропонованої продукції.

Не слід оминати увагою й видання “Swiat”, “Nasz kraj”, “Słowo polskie”, “Tygodnik ilustrowany”, “Czasopismo techniczne” і багато інших часописів, а також каталогів з виставок і рекламних проспектів фірм-виробників з переліками виготовлених об'єктів. Періодика початку ХХ ст. дозволяє з'ясувати й те, які дипломи і нагороди отримували представники вітражних майстерень того часу.

Як бачимо, джерела пропонованого дослідження охоплюють різні види інформації — наукової, публіцистичної, архівної, ілюстративної. Беремо до уваги словесні описи сучасників втрачених вітражів першої третини ХХ ст., які неможливо реконструювати за іншими відомостями. За документами, які зберігаються в приватних збірках вітражних фірм, які донині функціонують у Польщі, вивчаємо листування замовників і виробників, ці відомості доповнюють інформацію про обсяги та характер замовлень.

Матеріальні джерела нашого дослідження — це художні засклення, класичні вітражі та псевдовітражі першої третини ХХ ст., які були встановлені в адміністративних і житлових будівлях заходу України. Приділяємо увагу світським вітражам у архітектурному середовищі Кракова, порівнюємо їх з українськими. Як джерело дослідження використовуємо також картони вітражів — їх проекти, які з певних причин не

були втілені, або ж ці твори сьогодні знищені.

У методиці дисертаційного дослідження враховано зв'язок світських вітражів і мистецьких процесів, культурної ситуації заходу України в перших десятиліттях ХХ ст., а також історичну спадковість цього виду прикладного мистецтва, яке після періоду занепаду з поширенням стилю бароко в оздобленні інтер'єрів було знову піднесене в мистецтві сецесії. Оперуємо контекстуальним методом, методом аналогій (для порівняння львівських і краківських вітражів, визначення походження твору з втраченою сигнатурою), методом реконструкції (для відтворення зовнішнього вигляду вітражів, які не збереглися до наших днів), художнім аналізом (для дослідження художньо-стилістичних особливостей), аналітичним розкладом проблеми на складові напрями дослідження. Для збору інформації про вигляд втрачених вітражів житлових будинків Львова використовуємо інтерв'ю. Джерела нашого дослідження — це наукові дослідження українських, польських і австрійських учених від першої третини ХХ ст. до першого десятиліття ХХІ ст. (монографії, колективні праці, матеріали наукових конференцій), архівна документація, листування виробників і замовників, періодичні видання та фотоматеріали цього періоду, світлини автора.

Отож, напрями дослідження вітражів першої третини ХХ ст. заходу України, які ми обрали, ще не було розроблено в мистецтвознавстві. Існують прогалини в історії функціонування вітражних фірм і створення їхньої продукції. Художньо-стилістичні особливості вітражів, які встановили на сходових клітках житлових будинків міст Галичини, досліджені недостатньо повно. Окремі твори, в яких відсутня сигнатура або знищена частина вітражного полотна, досі не атрибутовані на предмет авторства. Дослідження перелічених проблем і залучення до джерельної бази низки матеріалів, які науковці досі не використовували, передбачають наукову новизну нашого дослідження.

1. *Драган М.* Witraże dla cerkwi wołoskiej we Lwowie // Kurier literacko-naukowy. Dodatek do "Pustrowanego Kurjera Codziennego". — 1926. — № 210; *Драган М.* Мистецька творчість П. Холодного (З нагоди посмертної виставки) // Діло. — 1930. — Ч. 68, 69.

2. *Голубець М.* Петро Холодний. — Львів: Укр. мистецтво, 1926. — 25 с. 3. *Лісовський Р.* Петро Холодний (1876-1931). — Прага: "В-во української молоді", 1932. — 15 с. 4. *Fisher J.* Handbuch der Glasmalerei. — Lipsk, 1914. — 320 s. 5. *Zimment K.* Tirol Glasmalerei und Mosaikanstalt in Innsbruck. — Innsbruck, 1911. — 35 s. 6. *Вуйцик В.С.* Державний історико-архітектурний заповідник у Львові. — Львів: Каменяр, 1991. — 175 с.; *Вуйцик В., Липка Р.* Зустріч зі Львовом. — Львів: Каменяр, 1987. — 240 с. 7. *Овсійчук В.А.* Архітектурні пам'ятки Львова. — Львів: Каменяр, 1969. — 171 с. 8. *Бірюльов Ю.А.* Стиль сецессион в искусстве Львова конца XIX — начала XX века: Дисс. на соиск. уч. степени канд. искусствоведения. — М., 1986. — 160 с.; *Бірюльов Ю.О.* Мистецтво львівської сецесії. — Львів: Центр Європи, 2005. — 184 с., 385 іл. 9. *Нога О.* Іван Левинський. — Львів: Основа, 1993. — 78 с. 10. *Грималюк Р.М.* Вітражі Львова кінця XIX — початку XX століття. — Львів: Афіша, 2004. — 240 с. 11. *Грималюк Р.М.* Вітраж у кам'яницях Львова // Альманах, 95/96. — С. 187. 12. *Грималюк Р.М.* Чарівна таїна вітражів // Дзвін. — 1994. — № 9. — С. 151-155; *Грималюк Р.* Вітражні вікна львівських храмів // Народознавчі зошити. — 1999. — № 5. — С. 688. 13. *Szarczyńska-Kleszczyńska D.* Witraże w Krakowie Dzieła i twórcy. — Kraków: Krakowska Teka Konserwatorska, 2005. — 160 s. 14. *Karaszkiwicz P.* Badania sredniwecznych witraży koscila Mariackiego w Krakowie. Historia i konserwacja. ASP // Studia i materiały wydziału konserwacji dzieł sztuki Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie. — Kraków, 1997. — 215 s. 15. *Гах І.С.* Храмовий вітраж Галичини кінця XIX — початку XX ст.: західноєвропейський контекст (становлення, художні особливості, проблеми реставрації: Дис. на здоб. наук. ступеня канд. мистецтвознавства. — Львів, 2006. — 156 с. 16. *Гах І.С.* Становлення та розвиток класичного вітражу в інтер'єрі української сакральної архітектури XVI — XX ст. // Народознавчі зошити. — 2003. — № 1-2. — С. 240-246. 17. *Krakowski Zakład Witrażów, Oszkleń Artystycznych I Fabryka Mozaiki Szklanej w Krakowie S.G. Żeleński* (katalog). — Kraków, 1929. — 28 s. *Krakowski Zakład Witrażów i Mozaiki* (folder), — Kraków, 1909. — 16 s. 18. *Archivum Krakowskiego Zakładu Witrażów I Mozaiki S.G. Żeleńskiego.* — Kraków, 1907-1939.

Annotation

Mariya Shumska. Stained-glass windows in architecture of cities of the Western Ukraine of the first third of the XX-th century (to the problem of historiography). The phases of development of studies in the field of problems of functioning, saving and restoration of stained-glass windows in the dwellings and administrative buildings of the cities of Western Ukraine of the first third of the XX-th cen. are enlighten in the article. Studies of Ukrainian and Polish scholars are analysed. Also the problems which were not studied before are selected. The actuality of the study of this direction is proved.

Key words: activity of stained-glass firm, aesthetic of secession, secular stained-glass window, the restoration of stained-glass windows.

Аннотация

Марія Шумська. Вітражі в архітектурній среде городов Западной Украины в первой трети XX в. (к вопросу историографии). Статья освещает этапы развития научной мысли в вопросах функционирования, сохранности и реставрации витражей жилых и административных зданий городов Западной Украины в первой трети XX в. В ней анализируются труды украинских и польских ученых, очерченных вопросы, что не были исследованы ранее. Обоснована актуальность исследований в этих направлениях.

Ключевые слова: деятельность витражных фирм, эстетика сецессии, реставрация витражей, светский витраж.